

NAKŞİBENDİ VE HALİDİYE TEKKELERİ DİJİTAL HARİTALAMA

Yağız Baştürk

History Department

3rd Year Student,

Üsküdar University

E-mail: yagiz.basturk@st.uskudar.edu.tr

& yagizbasturk1318@gmail.com

Scientific adviser:

Prof. Dr. İlham Mirac

Uskudar University

Dijital Şehir Planlama dersi kapsamında yürütülen "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nakşibendi, Halid, Halveti ve Kadiri Tarikatlarına Ait Tekkeler" başlıklı bu çalışma, Osmanlı dönemi tarikat yapılarının tarihî ve mekânsal analizini amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak'ın "Mevlâna Halid'i Nakşibendi ve Halidilik" adlı eserinden elde edilen veriler doğrultusunda toplam 93 adet tekke ve dergâh tespit edilmiştir. Söz konusu yapılar, inşa edildikleri yüzyıllar, coğrafi konumları ve günümüze ulaşmış oldukları gibi çeşitli kriterler ışığında değerlendirilmiş; elde edilen veriler dijital haritalandırma yöntemleri kullanılarak görselleştirilmiştir. Bu türden çalışmaların temel hedefi, tarihî verilerin sistematik olarak analiz edilebilmesine imkân sağlamak ve metinsel kaynaklarda gözden kaçabilecek detayların dijital araçlarla ortaya konularak daha bütüncül bir tarih okumasına zemin hazırlamaktır. 21. yüzyılda tarih araştırmalarında dijital yöntemlerin önemi giderek artmakta; özellikle Dijital Tarih (Digital History) ve Dijital Beşerî Bilimler (Digital Humanities) disiplinleri çerçevesinde haritalandırma ve veri görselleştirme çalışmaları tarih yazımında yenilikçi perspektifler sunmaktadır.

Türkiye'de bu alana yönelik akademik farkındalık, son yıllarda artış göstermekte; çeşitli üniversitelerde Dijital Beşerî Bilimler ve Dijital Tarih dersleri açılmaktadır. Üsküdar Üniversitesi, bu alanda öncülük etmiş ve 2020 yılında ilgili dersi ilk kez müfredatına dahil etmiştir. Üniversitenin Kurucu Rektörü Prof. Dr. Nevzat Tarhan'ın desteğiyle başlayan bu girişim, Sabancı Üniversitesi gibi diğer yükseköğretim kurumlarında da yaygınlaşarak ilerlemiştir. Dijital tarih yöntemlerinin önemi, geleneksel tarih yazımıyla sınırlı kalmaksızın, coğrafi bilgi sistemleri (GIS), veri tabanı analizleri ve diğer dijital araçlarla desteklenen disiplinler arası bir yaklaşımı mümkün kılmasında yatmaktadır. Bu proje de, akademik bir kaynağa sadık kalınarak ve tamamen

bilimsel temeller üzerine inşa edilmiş haritalandırma çalışmalarıyla zenginleştirilmiştir. Böylece yalnızca akademik doğruluk sağlanmakla kalmamış, aynı zamanda tarihsel olguların görsel ve mekânsal düzeyde daha iyi kavranabileceği bir araştırma zemini oluşturulmuştur. Sonuç olarak, bu projede amaçlanan, tarihî metinlerde sıklıkla atlanan ayrıntıların dijital yöntemlerle yeniden yorumlanması ve Osmanlı tarikat yapılarının daha derinlikli bir biçimde incelenmesine katkı sunacak özgün bir akademik çıktı ortaya koymaktır.

Conclusions

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve dini yapısında önemli bir yer tutan Nakşibendi, Halid'i, Halveti ve Kadiri tarikatlarına ait tekkelerin mekânsal dağılımını incelemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında toplam 93 tekke tespit edilmiş, bunlardan 83'ünün koordinat bilgilerine ulaşılmış ve haritalandırılması yapılmıştır. Konum bilgisine ulaşılamayan 10 tekkenin tespit edilememesi ise, bu yapıların zaman içinde farklı tarikatlarca kullanılmış olması gibi tarihî nedenlere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yaklaşık altı asır süren siyasî ve idarî geleneği göz önüne alındığında, tarikatların yalnızca dinî değil; aynı zamanda sosyal, kültürel ve siyasal alanlarda da işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, tarikat yapılarının mekânsal dağılımının incelenmesi, Osmanlı toplumunun çok katmanlı yapısını ve tasavvufî hayatın gündelik yaşama etkilerini anlamada önemli katkılar sunmaktadır. Proje kapsamında, Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak'ın Mevlâna Halid-i Nakşibendî ve Halidilik adlı eseri temel başvuru kaynağı olarak değerlendirilmiş; söz konusu dört tarikata ait tekke ve dergâhlar tarihî belgeler, haritalar ve diğer akademik kaynaklar ışığında sınıflandırılmıştır.

Bu yapıların inşa tarihleri, banileri ve tarihî süreç içerisindeki dönüşümleri dikkate alınarak sistematik bir veri seti oluşturulmuş ve Google Maps tabanlı dijital haritalama yöntemiyle görselleştirilmiştir. Geleneksel tarih yazımında sıklıkla göz ardı edilebilecek detayların mekânsal analiz yoluyla görünür kılınması, özellikle lisans ve lisansüstü düzeyde tasavvuf tarihi alanında çalışan araştırmacılar için önemli bir kaynak sunmaktadır. Zaman içerisinde birçoğu yıkılmış ya da işlevini yitirmiş olan bu yapılar, yalnızca tarihsel birer unsur değil; aynı zamanda günümüzde de kolektif hafızayı besleyen kültürel miras unsurlarıdır. Sonuç olarak, bu proje Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî ve sosyo-kültürel yapısının mekânsal boyutunu ortaya koyarak, tasavvufî mirasın akademik çevrelerde yeniden değerlendirilmesine katkı sağlamayı

amaçlamaktadır. Elde edilen veriler ışığında oluşturulan haritalar, hem tarihî verilerin dijitalleştirilmesine yönelik bir örnek teşkil etmekte hem de gelecekte benzer alan çalışmalarına temel teşkil edebilecek nitelikte bir başvuru kaynağı oluşturmaktadır.

Tasavvuf, derunî anlamlar içeren ve bireyin inancını derinleştiren bir düşünce ve hayat disiplini olarak, İslam düşünce geleneği içerisinde özgün bir yere sahiptir. Bu disiplin, yalnızca bireysel bir arınma yolu değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir dönüşüm alanı olarak da işlev görmüştür. Söz konusu yapının teşekkülünde ise tarikatlar önemli rol oynamaktadır. Özellikle Nakşibendiyye ve onun bir kolu olan Halidiyye tarikatı, tasavvufun Osmanlı toplumundaki kurumsal ve mekânsal varlığının anlaşılmasında anahtar bir konumda yer alır. Bu iki tarikat, tarihsel süreç içerisinde birbirine son derece yakın ve iç içe geçmiş yapılardır. Bu tarikatlar, tıpkı bir elin parmakları gibi birbirleriyle sıkı biçimde kenetlenmiş yapılar olarak değerlendirilmelidir. Aralarındaki bu organik bütünlük, Osmanlı Devleti içerisindeki siyasî ve idarî işleyişin sosyo, dinî temellerini pekiştiren bir unsur olarak önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde etkili olmuş ve geniş bir tekke ağıyla temsil edilmiştir. Yürütmekte olduğumuz dijital haritalama projesi kapsamında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tarikatlara ait mekânsal dağılımı analiz etmeyi amaçlıyoruz. Proje genelinde dört ana tarikat (Nakşibendiyye, Halidiyye, Amediyye ve Halvetiyye) ele alınmakla birlikte, haritalandırılan tekkelerin yaklaşık %70'lik kısmını Nakşibendiyye ve Halidiyye tarikatlarına ait yapılar oluşturmaktadır. Bu yoğunluk, söz konusu tarikatların tarihsel etkisini ve yayılma kapasitesini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Prof. Dr. Abdulcebbar Kavak'ın kaleme aldığı Mevlâna Halid-i Nakşibendi ve Halidilik adlı eser de bu bağlamda temel başvuru kaynaklarımızdan biridir. Tasavvufun kurumsallaşmasında tekkelerin oynadığı rol, yalnızca dinî bir fonksiyonla sınırlı kalmayıp aynı zamanda toplumsal, kültürel ve eğitsel boyutlar da içermektedir. Dolayısıyla bu haritalama çalışmasında yer alan tekkeler, tasavvufun hem manevi hem de sosyo, politik yönlerini anlamak açısından önemli merkezler olarak değerlendirilmektedir.

Tasavvuf, İslam medeniyetinin manevi ve derunî boyutunu teşkil eden önemli bir disiplindir. Bu disiplin içerisinde "yol" anlamına gelen tarikat, sadece bireyin manevi hayatını şekillendiren bir yapı olmakla kalmamış, Osmanlı toplumsal hayatında da derin izler bırakmıştır. Tarikatlar, halkın dinî açıdan eğitilmesi, ahlaki gelişimlerine katkı sunulması ve toplumsal birliğin pekiştirilmesi gibi temel işlevler üstlenmiştir. Bu yapının temelini mürşit şeyh

ve mürit derviş arasındaki ilişki oluşturur. Sunumda bu kavramlar doğrudan tanımlanmamakla birlikte, tarikatların işleyişi üzerinden bu ilişki anlaşılmaktadır. Örneğin, Halvetiyye tarikatının nefis terbiyesine ve müridin belirli sürelerde yalnız kalarak ibadet etmesine halvet verdiği önem, müridin mürşit gözetimindeki seyr-i sülûk sürecine işaret eder. Benzer şekilde, bürokraside ve medreselerde etkili olan şeyh ve müritlerin varlığı ve Müştak Baba'nın İstanbul'da bir dergâhta eğitim alması, bu rehber-öğrenci ilişkisinin kurumsal ve bireysel düzeydeki yansımalarını göstermektedir.

Nakşibendi tarikatı, Osmanlı döneminde şeriata olan güçlü bağlılığı, sessiz zikir anlayışı ve toplum düzeniyle uyumlu yapısıyla öne çıkmıştır. Tarikatın en belirgin özelliklerinden biri, siyasetle kurduğu yakın ilişkidir; bu durum onu devlet nezdinde oldukça etkili bir konuma getirmiştir. Genel olarak devleti destekleyen ve isyan gibi düzensizliklere mesafeli duran bir tavır sergilemişlerdir. 18. ve 19. yüzyıllarda, özellikle III. Selim ve II. Mahmud gibi reformcu padişahlarla yakın ilişkiler kuran Nakşibendi şeyhleri, modernleşme süreçlerinde manevi bir destek unsuru olarak rol oynamışlardır. Bürokraside ve ilmiye sınıfında mensuplarının bulunması, tarikatın devlet politikaları üzerinde dolaylı etkiler oluşturmalarını sağlamıştır. Bu geleneğin önemli merkezleri arasında Bediüzzaman Said Nursî'nin doğum yeri olan Nurs köyü ve günümüzde Türkiye'deki en büyük dergâhlardan biri olarak kabul edilen Menzil Köyü bulunmaktadır.

19. Yüzyılda Mevlana Halid-i Bağdadi tarafından kurulan Halidiyye, Nakşibendi tarikatının bir kolu olup Osmanlı'nın son dönemlerinde hem düşünsel hem de örgütsel gücüyle büyük bir etki yaratmıştır. Özellikle Sultan II. Mahmud döneminden itibaren imparatorluk genelinde hızla yayılan tarikat, devletin merkezîleşme politikalarını destekleyen yapısıyla dikkat çekmiştir. Kadı, müderris, bürokrat ve asker gibi devletin farklı kademelerinden çok sayıda kişinin bu tarikata mensup olması, Halidiliğin devlet kadrolarındaki etkinliğini artırmıştır. Medrese ve camilerdeki faal rolleri, dinî eğitim ve halk üzerindeki nüfuzları sayesinde Halidiyye, devletin ideolojik dayanaklarından biri haline gelmiştir. İstanbul'daki en eski Halid'i tekkelerinden biri olarak kabul edilen İsmet Efendi Tekkesi, bu kolun şehirdeki önemli merkezlerinden biridir.

REFERENCES

1. Aladağ, Fatma. "Dijital Beşerî Bilimler ve Türkiye Araştırmaları: Bir Literatür Değerlendirmesi." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 18, sy. 36 (2020): 773-796.
2. Kavak, Abdulcebbar. *Mevlâna Hâlid-i Nakşibendî ve Hâlidilik*. 2. baskı. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2017.